

ВІДГУК
офіційного опонента Пилипенко Світлани Григорівни
на дисертацію
ЧЕРНІГОВОЇ ТЕТЯНИ ЛЕОНІДІВНИ
«Філософсько-антропологічний вимір
творчої спадщини М. Метерлінка»,
поданої на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук
за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія
культури

Парадигмальний зсув філософського знання на початку третього тисячоліття відзначається багатовимірністю та множинністю, що провокує становлення нової конфігурації філософії, де усувається вимога щодо тотальності певних парадигм. Відбувається відмова від філософських проєктів, орієнтованих на чітке розмежування між класичною, некласичною та постнекласичною філософією і свідчить про зміну акцентів від академічності до публічності. Філософські запити як скрепи між минулим – теперішнім – майбутнім розгортаються в площині сучасних глобальних трансформацій, де відбувається переоцінка сценаріїв взаємодії людини й світу, артикуючи онтоантропологічний вимір наявних суперечностей. Духовні пошуки, зважаючи на множинність модусів існування людини, потребують метаантропологічного осмислення, що охоплює буденний, граничний, метаграничний виміри людського буття (Н. Хамітов). Людина постає проблемою для самої себе в ситуації постантропологічності, яка залишається екзистенційно напруженою, незважаючи на значні технологічні зсуви. Максима «бути людиною» (М. Попович) набуває нового резонансу та вимагає нових стратегій для подолання «німоти духовної» (М. Метерлінк), яка є віддзеркаленням ситуації втрати опертя та розчарування, бо людина залишилася наодинці з тотальним проєктом технологій. Дослідженню філософсько-антропологічного виміру творчої спадщини М. Метерлінка та особливостей вирішення ним вічної проблеми людини, її сутності, долі та

сенсу буття у світі й присвячена дисертаційна праця Чернігової Тетяни Леонідівни.

Тема дисертації є актуальною як у теоретичному, так і в практичному аспектах. По-перше, у вітчизняному філософсько-культурологічному дискурсі відсутні дослідження, спрямовані на осмислення філософсько-антропологічного виміру творчої спадщини М. Метерлінка, незважаючи на актуалізацію процесу постсекуляризації в Україні, що змінює звичні координати та парадигми й артикулює проблему «релігійного ренесансу». По-друге, культурфілософська інтерпретація поглядів М. Метерлінка дозволяє говорити про їхній резонанс зі сходженням «релігія – філософія – література», яке було окреслено Р. Рорті наприкінці ХХ ст. для пояснення ситуації трансформації філософії. По-третє, незважаючи на те, що людина в сучасну добу постає все більш технологічно могутнішою, екзистенційні суперечності не залишають її, а усвідомлення небезпеки виключення духовності із життєтворчості останньої актуалізує сучасний філософсько-культурологічний дискурс.

Дисертацію виконано в межах комплексної наукової теми кафедри «Трансдисциплінарні дослідження в науці і культурі» (державний реєстраційний номер 0115U001701) на кафедрі теорії культури і філософії науки філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Актуальність дисертаційної роботи зумовлена нагальними завданнями сучасного філософського дискурсу:

- осмислити проблему існування людини в ситуації наявних колізій сучасності, де відбувається переосмислення сенсу опозицій «любов – смерть», що сьогодні знаходить свій вияв, – «танатології» (філософії смерті) й «тифоаналізу» (теорії потягу до смерті у психології);
- визначити метафізичну природу людини за допомогою метафорики образів християнства, артикулюючи як проблему діалогу людини і

Бога, так і проблему істинного життя людини, що дозволяє звернутися до вічних, «наскрізних» філософських питань;

- окреслити подальші перспективи дослідження найсуттєвіших атрибутів людини, які обумовлюють соціокультурні практики існування суспільства. Ці атрибути втілюються модусами вітальності, духовності, соціальності, що зумовлює розгортання людської життєтворчості;
- довести важливість систематизації головних антропологічних концептів, присутніх у творчості М. Метерлінка, що надає нові можливості для усвідомлення й вирішення наявних суперечностей, які виникають унаслідок спів-буття людини та світу, зокрема й християнського світовідчуття.

Авторка ставить за мету визначити зміст філософсько-антропологічних уявлень М. Метерлінка та виявити масштаб філософсько-антропологічного виміру його творчої спадщини, що відповідає темі дисертаційного дослідження.

Тетяна Леонідівна окреслює широке коло дослідницьких завдань, серед яких обґрунтування філософсько-антропологічної проблематики творів М. Метерлінка, де аксіологічна складова тісно переплетена з християнським сенсом, унаслідок чого твори митця утворюють своєрідну мережу, де об'єднуються такі екзистенціали, як «сором», «страх», «радість», «зневага» тощо, до яких долучається «мовчання». Актуалізація філософсько-антропологічної конфігурації для створення культурфілософської рефлексії творчості М. Метерлінка окреслює координати, де образно-символічна система, створена драматургом, резонує з вічною проблемою сенсу буття людини. Визначення взаємозв'язку філософсько-антропологічного та соціально-філософського модусів творчості митця дозволило підкреслити наявність мотивів антропосоціоморфізму, виокремити принцип «благоговіння перед життям» у його філософських творах. Актуальність такого визначення набуває особливого значення в реаліях сьогодення і знаходить свій вияв у становленні нової Етики, дієвцями якої постають живі

створіння (не-люди). Для вирішення окреслених завдань авторка застосовує комплексну методологію, підкреслюючи багатовимірність поставлених задач, що засвідчує глибокий аналіз теми дисертації та не викликає заперечень. Змістовне розкриття означених дослідницьких проблем подано в чотирьох розділах дисертаційної роботи.

У центрі уваги дослідження перебувають філософсько-антропологічні уявлення М. Метерлінка, які в оптиці символізму набувають цілісної конфігурації. Дисертантка підкреслює: «Символ – це те, що в М. Метерлінка забезпечує зв'язок, цілісність і необхідну внутрішню єдність його художнього світу, що центрується довкола проблеми людини» (с. 37). Варто зазначити, що людиноцентризм розуміється як метафорика духовності й поглибленого самопізнання і в цьому сенсі може виступати містком між релігійним світовідчуттям та наявною світоглядною парадигмою.

У першому розділі дисертаційного дослідження «Теоретико-методологічні засади дослідження творчості М. Метерлінка» визначено основні теоретичні підходи та надано інтерпретацію основних понять етико-естетичної парадигми митця в контексті філософсько-антропологічних і культурфілософських координат. Здійснено аналіз основних модусів творчості Метерлінка, на підґрунті чого була розроблена стратегія дисертаційного дослідження, що дозволило Тетяні Леонідівні реконструювати основні мотиви в сенсі архетипів, що утворюють тезаурус творів митця. Такі категорії, як «Ідеал», «Прекрасне», «Трагічне», «Смерть», «Доля» тощо, розглядаються як універсалії, поєднані в єдину мережу, кожна з яких створює власний світ, перетинаються між собою, утворюючи гіпертекст. «Кожна із цих категорій трансформувала своє семантичне наповнення в різні епохи відповідно до соціально-історичних обставин» (с. 37), проте зберігала своє глибинне значення для людини, незважаючи на мотиви смерті в творчості митця. Дисертантка доходить висновку, що роздуми Метерлінка, репрезентовані персонажами його творів, передують

філософії екзистенціалізму, а також резонують з модусами екзистенції, означеними М. Гайдеггером (с. 43, 39).

У другому розділі дисертаційного дослідження «Творчість М. Метерлінка у предметному полі філософської антропології та філософії культури» дослідниця акцентує увагу на трансформації фігури митця, що є відповіддю на виклики «епохи порубіжжя» ХІХ–ХХ ст. На прикладі художницької матриці М. Метерлінка дослідниця наголошує на становленні парадигми духовних пошуків, яка відзначається своєю суперечливістю й трагічністю, що репрезентовано філософсько-естетичним та релігійно-містичним векторами його творчості. Періодизація творчості митця розглядається, по-перше, як сходження від ідей натуралізму через містицизм до етико-естетичної парадигми в контексті філософської антропології; по-друге, як трагедія смерті, трагедія любові та «проповідь ідеального оптимізму» (с. 62). Варто підкреслити, що в обох випадках проблема моралі є сенсоутворюючою, що дає надію на духовне відродження людини. «У своїх творах Метерлінк проходить шлях від символістського естетизму до екзистенційної моралі: ідеал краси письменник знаходить у душі, зверненій всередину самої себе, і в несвідомих потаємних закутках душі, пройнятої любов'ю до добра» (с. 72). Заслуговує на увагу періодизація творчості Метерлінка на підставі духовно-аксіологічного чи «синтетичного» критеріїв, що, на нашу думку, найбільш повно демонструє зв'язок повсякденного та вічного, внутрішні конфлікти людини та її духовні пошуки. Ця періодизація втілена парадигмами «Бог – Смерть», «Бог – Діяльнісне Мовчання», «Бог – Мудрість / Любов», «Бог – Людина» (с. 99).

Це дозволяє зробити висновок: сенсоутворюючим складником творчості митця є людина, яка перебуває в ситуації постійної екзистенційної напруги, бо, з одного боку, відчуває тиск «надособистісної волі», а з другого – тиск комунікації з іншими. На думку дослідниці, подолання цієї руйнівної ситуації для людини Метерлінк вбачає в зміні концептуалізації любові, яка є вже не статичним, а динамічним феноменом. Інакше кажучи, відбувається

трансформація від дихотомії «любов як життя – зло як смерть» до концепту-парадигми «принцип дії – це любов». У дослідженні підкреслюється: «Письменник вивів життя і самосвідомість роду за їхні межі, показав зв'язок між біологічним і духовним життям» (с. 77), що свідчить про трансцендентний аспект осмислення сенсу як буття людини, так і феномену життя.

За допомогою метафорики «театр мовчання» та «мовчання, що говорить» Тетяна Леонідівна звертається до таких напрямів творчості Метерлінка як містичний антропоцентризм, символізм та персоналізм. Це дозволило виділити маркери, які презентують основні ідеї митця: дії (дія зовнішня – дія внутрішня); діалог (зовнішній – внутрішній), тобто окреслити дихотомію «свідоме / видиме / матеріальне – несвідоме / таємниче / ідеальне». Отже, стверджується єдина художницька парадигма й цілісність філософсько-антропологічних розмислів митця, що утворюють своєрідний надтекст (с. 89).

У третьому розділі дисертаційного дослідження «Філософія смерті та антропологізм образно-символічної системи М. Метерлінка» основну увагу авторка приділяє варіаціям мотиву смерті й філософії трагічного, зокрема трагізму повсякденного. На підставі аналізу першоджерел дослідниця доходить висновку: варіації смерті створюють специфічну «автономію» останньої, яка постає багатовимірною, як дія (пасивне мовчання, жертвне кохання), як символ (зачинені двері), як стан (безликість, безіменність). Варто підкреслити, що дослідниця унаочнює мотив смерті, який застосовувався митцем, «мотив кольору – сірий і чорний як символ Смерті, білий же, зазвичай будучи символом життя, у цих умовах, навпаки, символізує безбарвність, безживність» (с. 114). За допомогою виокремлення мотиву «сліпоти» авторка артикулювала проблему закритості людини для світу, тому, ймовірно, йдеться про бездуховність і втрату мудрості. Інакше кажучи, людина «втратила той первинний образ, який намалював у кожній

душі Господь. Без Бога і віри в безсмертя душі людина самотня, і немає нічого боліснішого за цю самоту» (с. 122–123).

Дослідниця підкреслює, що концепт «трагічне» у творчості митця змінює свою інтерпретацію. Це більше не поняття, що стверджує катарсис у сенсі античної мудрості, – трагічне постає виміром буття людини, яка залишилася на самоті, що дозволяє говорити про нерозривну єдність, а можливо, й тотожність феномена життя людини й трагічного, що вже розуміється як екзистенціал. Життя постає сценою, де розігруються трагедії й лише прагнення осягнути / розкрити «Таїну світу» виступає дією подолання приреченості людини за умови долучення «добродіяння», у якому вбачається християнська парадигма.

У четвертому розділі «“Філософія життя” М. Метерлінка» Тетяна Леонідівна звертається до концепції «діяльнісного мовчання» (яка замінює концепцію «пасивного мовчання») та здійснює антропологічний вимір «натурфілософії» Метерлінка. Дослідниця робить висновок про формування філософії життя Метерлінка як філософії оптимізму. «Мовчання ... стає невід'ємною частиною глибокого внутрішнього життя людської душі. Із мотиву мовчання переростає в цілу науку, яка допомагає людині вирости етично і, нарешті, скинути з себе ланцюги Смерті» (с. 161). Водночас мовчання постає внутрішнім діалогом, що дозволяє подолати бездуховність, тобто «пробудити душу». Тетяна Леонідівна зосереджує увагу на таких поняттях, як «мудрість», «самопізнання», «божественна душа», «людська душа», звертається до євангельських заповідей в інтерпретації Метерлінка (п. 4.2) та окреслює християнські чесноти, які пропагує митець. Водночас головна увага приділяється проблемі моральності людини в сенсі відповідності законам природи. Інакше кажучи, у творчості митця вирізняється «паралель між життям людини і життям природи» (с. 183). Авторка підкреслює, що Метерлінк формулює єдину схему пояснення як природи, так і людини, де любов, стриманість, доброта, самопожертвування тощо є єдиними маркерами в контексті антропосоціоморфізації.

Варто підкреслити, що безумовною перевагою дослідження Т. Л. Чернігової є значна джерельна база творчості М. Метерлінка, вивчення якої дозволило дослідниці реконструювати мистецьку парадигму драматурга, пронизану християнським світобаченням. Ця парадигма набуває особливого значення в ситуації посилення стану соліпсизму сучасної людини внаслідок формування нових соціальних реалій.

Структура дисертаційної роботи дозволила здійснити **комплексний аналіз змісту філософсько-антропологічних уявлень М. Метерлінка та виявити масштаб філософсько-антропологічного виміру його творчої спадщини**. У висновках викладено підсумки всього дослідження, що є науково достовірними й виваженими. Зміст автореферату відповідає основним положенням дисертації.

Відзначаючи достатній методологічний рівень наукового дослідження, означені дослідницькі завдання та відповіді на них, вважаємо за потрібне звернути увагу на певні зауваження.

1. Безперечно, духовна ситуація сучасності відзначається суперечностями й парадоксами, пошуком можливих шляхів подолання наявних антиномій, що артикулює проблему релігії в умовах становлення нової соціальної реальності, де людина найчастіше залишається наодинці зі своїми внутрішніми переживаннями. Для осмислення людини як неповторної екзистенції в площинах викликів сучасного суспільства в дисертації доцільно було б приділити увагу питанню можливості застосування виділених М. Метерлінком концептуальних «осей» («трагічне» і «прекрасне» з одного боку, і «любов» та «смерть» – з іншого») (с. 206), які мають «сили взаємотяжіння».

2. Комплексна методологія, використана в дисертації, зумовлена специфікою й характером предмета дослідження. Проте в підрозділі 3.2 «Філософія трагічного у творчості М. Метерлінка» доцільно було б застосувати метаантропологічну оптику. Аналіз концептів «граничне буття», «гранична ситуація» тощо посилив би аргументованість методології.

3. У межах контекстуальної парадигми в дисертації слушно артикульована проблема антропологічного виміру «натурфілософії» М. Метерлінка (п. 4.3), яка набуває антропоморфного сенсу. У цьому ж підрозділі дисертантка застосовує поняття «культура плоті» (с. 192), доцільність вжитку якого потребує роз'яснень.

Наведені зауваження мають рекомендаційний характер і не впливають на загальне сприйняття тексту представленого дослідження. Дисертаційна робота Чернігової Т. Л. є самостійним, завершеним дослідженням, містить безперечні ознаки оригінальності й новизни та відкриває подальші дослідницькі перспективи за означеними гуманітарними напрямками.

Основні концептуальні ідеї та висновки, сформульовані в дисертації, відображені в 14 наукових публікаціях, із яких 9 статей опубліковано в наукових фахових виданнях з філософських наук, 5 – у зарубіжних наукових періодичних виданнях. Результати наукового дослідження обговорювалися на науково-теоретичному семінарі кафедри теорії культури і філософії науки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та пройшли належну апробацію на міжнародних науково-практичних конференціях.

Дисертаційне дослідження «Філософсько-антропологічний вимір творчої спадщини М. Метерлінка» відповідає вимогам пунктів 10, 12, 13, «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року, а його авторка, Чернігова Тетяна Леонідівна, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури.

Офіційний опонент,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри ЮНЕСКО
та соціального захисту
Державного біотехнологічного
університету

С. Г. Пилипенко

Підпис *Пилипенко С.Г.*
ЗАСВІДЧУЮ
Керівник відділу діловодства ДБТУ